

Ngā Mana me Ngā Haepapa o te Māori e hāngai ana ki te Taiao

I whakaritea mai tēnei tuhinga ki te whakamahuki ake he aha ngā mana, ngā mōtika, me ngā haepapa o te Māori i te taiao, e whakatairanga mai ana e te Pire o te Natural and Built Environment.

Ka whakamārama atu, mō ngā Māori e pupuri nei i ngā mōtika, ehara tēnei Pire i te Pātiki.

He māhara nui te kite atu, ahakoa te uaua me te inaki o ngā Māori whai mōtika, ka whakatairanga ētahi, ka mahue ētahi i te Pire. Ko te aronga o te Karauna kia “tīpako i ngā toa” - kāore he tikanga, kāore he hua, waihoki, ka tukituki ki ngā tikanga Māori me te Tiriti o Waitangi.

Ko wai ngā kaupuri i te mana Māori hei whakatairanga?

Ko ngā mana me ngā haepapa o te Māori e hāngai ana ki te taiao, ka ora mai i roto i ngā tikanga me te ture Pākehā. Ko ngā mana me ngā haepapa katoa, ka whakamāoritia hei whanaungatanga, mana, manaakitanga, kaitiakitanga, tapu/noa/utu me te rangatiratanga.

Ko te ōrokotīmatanga, me te mātāpuna matua o ngā mana me ngā haepapa katoa o te Māori, ka ahu mai i te ao Māori, arā, ko ngā āhuatanga o te mana atua, te mana tangata me te mana whenua, waihoki, ko te tikanga Māori ka noho hei pou tarāwaho mō te ture Māori.

I raro i te tikanga Māori me te Tiriti, ko ngā tāngata Māori e pupuri nei i te mana o te Māori i tēnei ao o te rawa māori, ko te nuinga, he hapū, he rōpū e kawea ana i te mana o te ahi kā/ngā kaupuri whenua/he tangata takitahi, whānau me ngā hapū/ngā whakaminenga. Anei he pae hono ([link](#)) ki tētahi tēpu e whakarāpopoto ana i ngā momo mana me ngā haepapa e whaitake ana ki te whakahaere rawa.

Pēhea ngā PSGE's, ka pupuri rātou i te mana Māori?

Ko ngā whakataunga o te Tiriti o Waitangi e kapi ana i ngā PSGE's, he whakahirahira, waihoki, he whakaaetaenga ā-ture i waenganui i te Karauna me Ngāi Māori – nā te Karauna tonu te kaupapa here kia whiriwhiria ngā 'Large Natural Groupings'. I raro i ngā whakataunga Tiriti, ka tukuna i ētahi mana ā-ture me ētahi haepapa, ā, me tō mai ērā mana me ērā haepapa ki tēnei pūnaha whakahaere rawa hou.

Heoi anō, me kua e wareware ki ērā atu kaupuri i te mana Māori, kia kua rawa e hīpoki i roto i ēnei tūāhuatanga.

Kāore ngā PSGE's e pupuri ana i te mana kia whakakanohi i te katoa o ngā hapū, o ngā whānau, o ngā ahi kaa, o ngā kaupuri whenua, o ngā marae i te korenga o rātou e whakaae, me kite hoki i tērā whakaaetanga o rātou.

Me pēhea e whakarite te Ture whakahaere rawa hou kia whakatairanga i te katoa o ngā kaupuri mana Māori?

Ehara mā te Karauna e whakatau ko wai ngā kaupuri i te mana Māori i raro i te tikanga Māori, kia tipako rānei i ngā toa – hei tauira: ngā PSGE's. Kāore ō rātou mana kia mahi pērā.

Kei te pūnaha whakahaere rawa hou e whakatairanga ana i ngā hapū, ngā whānau, te ahi kā, ngā Māori e pupuri nei i te whenua, ngā marae me ngā PSGE's te rongoā. Ka mutu, me noho ko ngā mātāpono o Te Tiriti hei tūāpapa, pēnei i te mana ōrite, te kaitiakitanga, te manaakitanga, me te mana Motuhake.

Ka tautokona tēnei e te mātāpono o te mana whakahaere. Kei ngā kaupupuri o te mana Māori te whakaaro matua mō te whakahaere rawa - ko ngā hapori Māori e kawea ana i te mana whakahaere me ērā atu momo haepapa (te kaitiakitanga me te manaakitanga) i tētahi wāhi, i tētahi waipuna, i ngā rawa o te taiao anō hoki. Ko ēnei hapori Māori – ka whakapaipai i ngā awa parakino ia wīkena, ka tautohe i ngā mahi whakangongo o ngā kaunihera, ka whakaako i a rātou mokopuna he aha te whakautu, he aha hoki tēnei mea te manaaki whenua – me rongoa a rātou kōrero, me whai niho kia tika rā te whakahaere o ngā kaupapa whakahaere rawa.

E whakaāhei ana te Pire te rongoa i ngā kōrero katoa?

Kao.

Kua tuhia tēnei Pire i runga i te whakaaro, i te nuinga o te wā ko ngā iwi me ngā hapu anake e pupuri ana i te mana Māori, engari, hei ētahi wā, ko te iwi/PSGE's anake e pupuri i ērā momo mana.

Kei te hē tērā, e ai te tikanga Māori, te Tiriti, me te ture Pākehā anō hoki, tā te mea ka mahue, ka hīpoki i te mana o ngā ahi kā, ngā kaupupuri whenua Māori, ngā tāngata takitahi, ngā whānau me ngā Māori e noho tāone ana.

Ko te whaingā o tēnei Pire, ka hoki kōmuri nei. I tēnei wā, ko te wāhanga 6(e) o te Ture Whakahaere Rawa, ka kapo i tētahi kaupapa whaitake ki te motu, arā, me whakamana te hononga o te Māori me tō rātou ahurea, tikanga hoki ki ō rātou whenua, wai Māori, tūtohu whenua, wāhi tapu me ērā atu taonga.

Ka hoki kōmuri nei te Pire, ināhoki ka whakamahia ngā kupu “iwi me te hapū”, tēnā i te kupu “Māori”

I roto i ngā tau, kua waihangatia e te mahi koroniarā me ngā kaupapa here tūkinō o te Karauna ētahi whīwhiwhi mō te tūtohu ko wai mā ngā kaupupuri i te mana, heoti noa, he aha ō rātou mana e taurite ana ki kaupupuri mana Māori kē atu. Ko tēnei whīwhiwhi, he tūturatanga me whai mana, me whai nohonga anō hoki, kia kaua hoki e kūware, kia takahi i te rangatiratanga o ētahi kaupupuri i te mana Māori.

Me pēhea te whakatika i ēnei mate?

E rua anō ngā ara matua hei whakatika i ēnei mate.

Tuatahi, me panoni i ngā kupu “iwi me te hapū” ki te kupu “Māori”. Mā reira, ka taea te whakamana te katoa o ngā kaupupuri mana Māori.

Tuarua, ko te mate nui, ka taea te whakangongo i ngā hapori Māori e pupuri ana i ngā mana Māori, engari ka taea e te Karauna te whakatika mā te tuku rauemi ki te Māori - kia tū i tō ratou ake rangatiratanga - kia waihangā, kia whakarite, kia whakahaere hoki i tētahi rēhita o te motu ki te kapo i te katoa o ngā kaupupuri mana Māori, katahi ka whakawehewehe ki ngā riu o ia rohe. Mā roto mai i te rehitā ka taea te kite i ngā mana (e inaki ana), ā, mā reira ka taea e ngā kaupupuri mana Māori te whai wāhi ki roto i te pūnaha hou, kia tika te whakamana i ngā mahi me te āhua hoki o ō rātou mana.

Ka whakamana te Pire i ngā mana Māori e hāngai ana ki te wai Māori?

Kao.

Kei roto i te Pire tētahi wāhanga (814) e tiaki nei i te mana o te Māori i ngā waimāori. Engari, he koretake tāna tuhinga mai. Ko te wāhanga 814(1) ka kī taurangi kāore he whakahāweatanga o tua ake nei mō te mana o te Māori ki roto i ngā take o te waimāori, engari kāore tēnei wāhanga e tino manaaki i te mana o ngā take waimāori i ngā tau e tū mai nei. Ka whakararu hoki te wāhanga 814(3)

e mea nei kāore tētahi wāhanga kei roto i te rārangi 814 e āhei ana te whakahē i te pono me te tika o ngā mahi ka mahia mai i raro i tēnei ture. Ko tōna whakamāoritanga pea, ko te kī taurangi kāore he whakahāweatanga o tua ake, e kore e whakarerekē i te whakamāoritanga me te whakaūnga o ngā Ture Whakahaere Rawa hou.

Ka whakaritea mai te Pire i tētahi Ohu Mahi Waimāori (ngā wāhanga 689-693), nā, ko te whakaaro pea ka whakatūria tēnei ohu mō te Karauna rātou ko ngā tāngata e whakakanohi ana i ngā iwi me ngā hapū, engari mā te Karauna anō e tohu i a rātou (tērā pea, mā te Karauna hoki e kōwhiri). Engari, he raiona niho more. E āhei ana te Karauna te ihu tū ki āna ripoata. Whai muri ake i te tukunga o ngā ripoata, ko ngā iwi me ngā hapū – kua ko ngā kaupupuri mana Māori kē atu, ahakoa he mana nui ake i ngā iwi/PSGE's e hāngai ana ki te wai i roto anō i ngā riu/rohe – ka ngana ki te kōrero whirhiwiri tahi me te Karauna ki te whakaae ki ngā tauāki mō te āhua o te pīhitia i te wai ā-rohe, ā-riu rānei. Mēnā kāore anō te Karauna kia whakamahi i tērā momo mana, kāore hoki i whakaputaina he tauāki pīhitia te waimāori, ka āhei tōna Rūnanga Whakamahere Ā-Rohe te whakatakoroa mō ngā tau e rima. He tūpono hoki, i roto i ērā tau e rima, te wai e ngana nei ngā iwi mana whakahaere te tiaki mā roto mai i te tauāki, ka tae ki te wā e kore e taea te hoki whakamuri.

Ko te aronga whāiti kei roto i ēnei whakatakotoranga, mā te iwi me te hapū anake e noho hei kaupupuri i te mana Māori, nā, he tauira tēnei e whakaatu atu i tā te Karauna whakatuānui i ētahi kaupupuri mana Māori, kua ko ētahi atu. Nā te āhua o te tānga o te Pire, ka arahina pea i ngā iwi/PSGE's ki te whiriwhiri ko wai ka whakawhiwhia ki ngā mana wai i roto i ngā riu/rohe, me te whiriwhiri anō i ngā PSGEs hei kaupupuri i te mana o te waimāori, tēnā i te tuku ki te ahi kā, ngā tāngata takitahi, ngā kaupupuri i te whenua, ngā whānau e noho nei ki te taha tika o ngā awa me ngā roto kua roa e whakapaukaha ana ki te whakarauora.

Ka pēhea te whakatika i ēnei mate?

He māmā noa te whakatika. E rua ngā āheinga.

Tuatahi, mā te Pire ka hoatu tētahi rahinga, oorau rānei o te mana o te wai i roto i ia rohe kia pīhitia atu ki ngā kaupupuri mana Māori.

Tuarua, me te Pire ka taea e ngā kaupupuri mana Māori katoa o ia rohe te whakatau ko wai te hapori Māori ka waha i ēnei mana, e ai hoki ngā tukanga o te tikanga.

He māmā noa te whakaū i tēnei. Mā tēnei ka whakatika i te take kua roa e pēhitia nei, arā, ko te tīkoki o te mana ki te whiwhi i ngā rawa wai, ā, ko tōna tikanga anō mā te Māori, kua ko te Karauna, e kōwhiri ko wai mā ngā hapori Māori e whiwhi i te mana o te waimāori.

Ka aha mehemea e kore e whakatika i ēnei mate?

Ko ēnei whakahoutanga mō te whakahaere rawa, kotahi noa iho te wā ka mahuta ake, i roto i tētahi whakatipuranga, e taea ai te whakahou i te pūnaha kua whati. He utanga tēnei o mātou ki a mātou mokopuna, ki a rātou mokopuna hoki, ki te whakatika.

Mehemea ka tīpakohia ko wai “ngā toa”, ko wai hoki ngā kaupupuri i te mana Māori, ko wai hoki rātou kāore e pupuri i te mana, tērā pea ka manawa pā, ka whakararu hoki i ngā te whanaunatanga i waenga i ngā tāngata Māori.

Kāore he mana tō te Karauna ki te mahi pērā.

Kāore hoki he mana tō te Karauna ki te whāki atu ko ngā iwi/PSGEs ngā kaupupuri matua o te Mana Māori. Tērā pea he haratau torangapū tērā mo te Karauna me ngā kaunihera, mēnā e hiahia ana rātou

ki tētahi takunga ki te whakamana, ki te tūtaki hoki i ngā kaipupuri mana Māori katoa, engari, kei te hē tērā e ai te tikanga Māori me te Tiriti.

Ka noho pūmau ngā iwi/PSGE's, waihoki, he tauira pai rātou o te tiaki i te oranga o ō tātou awa? Ka eke te Pire - mehemea ka tukuna ki ngā iwi/PSGEs te mana matua, he pūtea hoki, ki te noho hei māngai, ki te whakatika i ngā awa parakino - ki te kite i ngā hua pai ake mō te taiao i tēnā o te hoatu ki ngā hapū, ngā ahi kā, ngā kaipupuri i te whenua tērā mana me tērā anō pūtea ki te whakaora mai anō i te awa?